

RÉVÉSZ T. MIHÁLY

Andrássy Gyula útja a miniszterelnökségig

A „boldog békeidők” egyik meghatározó hőségének, az európai nagypolitika tán utolsó majdani magyar főszereplőjének, Andrássy Gyulának az elmúlt évtizedekben igencsak kevés elemzés, s tanulmány szentelt figyelmet,¹ míg alakjának, s kitüntetetten belpolitikai működésének modern szemléletű, monografikus igényű hazai feldolgozása pedig immáron jó egy évszázada várat magára.² Pedig bizvást mondhatjuk, hogy „a nemzet daliájaként” emlegetett politikus tevékenységének letisztult, korszerű, s árnyalt láttatása, elébb közéleti, majd kormányzati szerepének felvillantása olyan elvégzendő feladat, amely hozzájárulhat az e téren mutatkozó adósság törlesztéséhez.³

E rövid dolgozat ezúttal csupán arra vállalkozik, hogy az impresszionistákat idéző ecsetvonásokkal, megfesse Andrássy kiegyezéshez, s ezzel együtt a miniszterelnöki bársonyszékig vezető útját, s számba vegye a „közösügyi alku” tető alá hozatalában kifejtett munkásságát.

E vállalás indoklásakor, úgy véljük, eltekinthetünk a hosszás magyarázatoktól. A Bécs és Pest-Buda megbékélését láttató könyvtáryi forrás fölötti szemlének összefoglalásaként ugyanis leszögezhetjük: a „kettős-monarchia” megszületéséhez elvezető politikai tárgyalások krónikásai, a konzultációkról tudósító kortársak memoárjai, s a történetírók későbbi generációi a kiegyezési mű egyedüli, s egyértelmű megalkotójának Deák Ferencet tartották,⁴ s másoknak jószerivel csupán e nagy színjáték epizódyszerű szerepeit

¹ Klló munkásainak adóssága e téren különösen szembetűnő, ha az Andrássy-irodalom korábbi természetű vesszük lajtsomba. L. erre: MONORI WERTHEIMER Ede: *Gróf Andrássy Gyula élete és kora*. Budapest, 1910. 13. I-III. kötet.

² A hiányzeretet pedig kiváltképp fokozhatja, hogy az elmúlt évtizedekben hajdan volt miniszterelnökeink közül számosan lettek életrajzok, vagy nagy ívű történeti vizsgálódások alanyai, vagy tárgyai. Vö.: CIEGER András: *Lónyay Menyhért. 1822–1884. Szerepek – programok – konfliktusok*. Századvég Kiadó. Budapest, 2008. KOZÁRI Mónika: *Tisza Kálmán és kormányzati rendszere*. Napvilág Kiadó. Budapest, 2003. PÖLÖSKEI Ferenc: *Tisza István*. Gondolat Könyvkiadó. Budapest. 1985., ROMSICS Ignác: *Bethlen István*. Osiris. Budapest. 356. p. GERGELY Jenő: *Gömbös Gyula politikai pályaképe*. Vince Kiadó. Budapest, 2001. 352. p.

³ PÖLÖSKEI Ferenc: *Andrássy Gyula a polgári Magyarorszáért*. In: Történelem – Tanítás – Módszertan. Emlékkötet Szabolcs Ottó 75. születésnapjára. Szerk.: Nagy Péter – Vargyai Gyula. Budapest. 2002. 188.

⁴ Vö.: KATUS László: *Deák Ferenc és a kiegyezés*. In: Deák Ferenc emlékezete. Szerk.: Szabó András. Akadémiai Kiadó. Budapest 2003. 183. „The Hungarian parliament was convoked for December 1865. To prepare the terms of an agreement, a committee of sixty-seven was elected by the parliament and that group entrusted its responsibilities to a more intimate committee of fifteen, of which Deák was the guiding genius.”, illetve GERGELY András – SZÁSZ Zoltán: *Kiegyezés után*. Budapest, Gondolat, 1978. 16. „Az egyetlen valóban számba vehető egyezkedő partner azonban csak a vitathatatlan tekintély: Deák Ferenc lehetett.”

engedményezték.⁵ E közhelyesnek tűnő megállapításokkal szemben – az 1860-as évek első két harmadának gazdagon áradó eseménysorának tükrében – azonban úgy véljük indokolt a „nemzet ügyvédje” idevágó korszakos tevékenységének bemutatása mellett tüzetesen megvizsgálni a kortársi politikusi garnitúra legjobbainak, s különösen az újból alkotmányossá váló Magyarország első miniszterelnökének, Andrássy Gyulának a kiegyezési mű érdekében kifejtett munkálkodását.

„A szabadságharc leverése, az azt követő terror, majd a konszolidált elnyomás”⁶ első esztendeit lassan váltotta fel a birodalom meghatározó nemzetei közötti enyhülés, s az alkotmányos kiútkeresés korszaka. Az ötvenes évtized közepétől ugyanis mind világosabbá vált, hogy a pesti politikaformálók számban egyre gyarapodó többsége az „új érdekegyesítésre” alapozott forradalmi út helyett egyre inkább a külpolitikai történésektől, s a dinasztiaival való megegyezéstől várta” a kibontakozás lehetőségét. A békés kiegyenlítés útján járók mind erősödő táborát gyarapította azután Andrássy Gyula is, akit 1850-ben távollétében ítélték halálra,⁷ majd – hosszas emigrációs bolyongás után – 1857-ben, amnesztiában részesülve, tért haza.⁸ A márciusi forradalmi hevület napjaiban, majd a szabadságharc hónapjaiban intranzigens fiatalember⁹ az évek multával érett politikussá vált. Az évtized végére azok közé tartozott, akik érzékelték a neoabszolutizmus gyengülő szorítását, s mind egyre a dinasztiaival történő – bár távolról sem elvtelen – megbékélést szorgalmazták. A politikai szalonokban, vagy távol eső birtokainak csendes magányában a polgári átalakulás reformokkal történő lezárását, a negyvennyolcas alkotmány lehetséges mértékű, vagyis csaknem maradéktalan helyreállítását szorgalmazta. Már 1860-61-ben, mondhatni elsőként, nem csupán közjogi érvekre támaszkodva sürgette a békés kiegyenlítést, hanem annak szükségességét európai kontextusba helyezte, s az öreg kontinens „nagypolitikai” érdekeivel támasztotta alá. S tette ezt úgy, hogy – Deákkal egyetértve – a föderális államreform megteremtésének szükségességét vizionálva szögezte le: „Mi [...] nem fogadhatunk el semmi egyéb alapot, mint azt, mely a *pragmatica sanctio* értelmében a *personalunio* erejénél fogva létezik, s az 1848-ki törvényekben gyakorlatilag újabban körülíratott”.¹⁰

Az áprilisban szentesített polgári alkotmány restitúciójának igényét azonban a kurzus meghatározó politikai szereplői, a hatalmat éppen birtoklók, idegenkedve fogadták, s apellálva az uralkodó birodalmi elképzeléseire, azt állították, „hogy az 1848-ki törvények teljes visszaállítása Ausztria nagyhatalmassági állásával meg nem egyeztethető”.¹¹

⁵ Andrássy aktuális szerepéről szólván Diószegi István egy helyütt ekként formulázott: „A 1867-es mű létrehozásában ő is, másokkal együtt, csak Deák Ferenc segítőtársa. L. DIÓSZEGI István: *A magyar külpolitika útjai*. Tanulmányok. Budapest, 1984.12.

⁶ RÉVÉSZ T. Mihály: *A sajtószabadság érvényesülése Magyarországon 1867–1875*. Bp., 1968. 22.

⁷ A szép halálra ítélt, ahogy a párizsi szalonokban hamar népszerűvé váló diplomatát aposztrofálták, a „le beau pendu”. 1850-ben a forradalom, s különösen a szabadságharc idején vitt szerepéért „érdemelte ki” a krudélis bírói verdiktet. L. erre: HEGEDŰS Loránt: *Két Andrássy és két Tisza*. Budapest, 1937. 46. (Továbbiakban: Hegedűs)

⁸ *Bellér és Krasznahorka. Az Andrássyak világa*. Írta és a képeket válogatta BASICS Beatrix. Rubicon könyvek, Budapest, 2005. HERMANN Róbert és POLMANN Ferenc: *Gróf Andrássy Gyula*. 234. (Továbbiakban: Betlér és Krasznahorka)

⁹ L. erre: KÁKAY Aranyos II. (Ábrányi Cornél) *Graf Julius Andrássy. Ein politisches Lebens und Charakterbild*. Leipzig, 1879. 219.

¹⁰ KN. XXVII. ülés 1861. május 23-án. I. k. 211.

¹¹ Uo. 211.

E nézettel szemben 1861-ben, mint Sátoraljaújhely országgyűlési képviselője már a törvényhozás termében¹² fogalmazta meg – vélhetően személyesen a császárnak adreszszálva – ellenérveit.¹³ Történeti tényekre támaszkodva jegyezte meg: „soha nem volt Ausztria erősb, mint midőn a dualismus főállott; és soha sem volt gyengébb, mint mióta az erőszakkal megszüntetett.”¹⁴ Igaz, tette hozzá – tanúbizonytságot adva már ekkor az európai nagypolitika iránti fogékonyságáról – hogy „Ausztria ... külpolitikájára kényszerüleg változnék”, miközben „védrendszere erősebb volna mint valaha”. A XIX. század derekára offenzívá lett birodalmi magatartás Európában defenzívá változna, amely – Andrássy álláspontja szerint – nem csupán magyar, hanem osztrák¹⁵ és egyúttal európai érdek is.¹⁶

Az 1860/61-es egyezkedési kísérlet sikeres véghezvitelére azonban a megoldást kereső felek nem mutatkoztak eléggé eltökéltnek. Bécsben még mindig sokan, s zömmel éppen a végrehajtó hatalom rúdjánál ülők, a centralizált Gesamtstaat¹⁷ ideájához ragaszkodtak, s a meghatározó magyar politikai körök sem tudtak eltekinteni a 48-as alkotmány csaknem maradéktalan helyreállításának kategórikus imperativusától. A tárgyalások így megszakadtak, s a frontvonalak megint egyszer megmerevedtek. Csengery Antal e perspektíva nélküli helyzetre utalva, s a hazai közélet hangulatát jellemezve írta: „Semmi bizonyos újság; minden pang. A mi hírek vidéken keringenek, azoknak semmi alapjuk. Az európai, mint a belpolitika egyaránt pangó bizonytalanságban. Deák azt szokta mondani mostanában: „Csak egy helyes politika van jelenleg, – nem politizálni”.”¹⁸ Andrássy a zempléni megyeházán némileg bizakodóbb hangot ütött meg. A felfozlatott törvényhozás munkáját értékelve azt eredményesnek deklarálta, mert ugyan – tette hozzá magyarázatképpen – ez alkalommal nem születtek törvények, de megóvta a magyarság becsületét, s ügyének megnyerte az egész művelt Európát. „Semmi sem vészett el, a kormány be fogja látni, hogy Magyarországot kielégíteni életkérdése az osztrák birodalomnak.”¹⁹

¹² Az 1861. évi Országgyűlésre Andrássy Gyulát Sátoraljaújhelyen választották meg képviselőnek. L. erre: Betlér és Krasznahorka 234.

¹³ KN. XXVII. Ülés 1861. május 23-kán I. k. 211.

¹⁴ Uo. 211.

¹⁵ Uo. 211. „Ausztria érdeke, mert csak így várhatják az örökös tartományok is, mi a trónbeszédben ígértetik, a sereg reductionját, s ezáltal a kiadások és bevételek jövőendő egyensúlyozását. Mert csak úgy remélhető, hogy a birodalom jövedelmei a birodalom fölvirágzására, és nemcsak egy óriási katonai s hivatalnoksereg fönntartására fognak szenteltetni; csak így lehet, hogy valahára bekövetkezik azon idő, midőn Ausztria népei is mint más boldogabb nemzetek saját anyagi jólétükről fognak gondoskodhatni a helyett, hogy vérüket oly ügyekért volnának kénytelenek ontani, melyek Ausztria minden népei előtt idegenek és érdekeikkel legtöbbször ellenkeznek...”

¹⁶ Uo. 211. „Ausztria defensív állása egyszersmind európai érdek; mert a közbéke érdekében van, hogy megmaradjon mind az, mi legújban egy új és természetes, mert a népek jogain alapuló, egyensúly érdekében történt. Európa érdekében van egy foederatív Ausztria független Magyarországgal; mert csak ennek szabadelvű befolyása alatt oldhatná meg saját magát a keleti kérdés, az oroszláni osztály és elnyomás nélkül.”

¹⁷ W. BRAUNEDER – F. LACHMAYER: *Österreichische Verfassungsgeschichte*. 4., bearbeitete Auflage. Wien. 134 – 152.

¹⁸ Csengery Antal hátrahagyott iratai és feljegyzései 474.

¹⁹ *Gróf Andrássy Gyula beszédei*. kiad. Léderer Béla. Franklin. Budapest, 1891–93. I. 109. és köv. oldalak.

A nemzetre újólag ráköszöntő mozdulatlanság, amit a történeti irodalom a rezsim névadójáról Schmerling provizóriumnak nevezett el, s amely újabb terméketlen esztendőket emésztett fel, végül – igazolva a majdani miniszterelnök várakozásait – elvezetett a birodalom nyilvánvaló, s egyre kevésbé reparálható válságáig. Ennek köszönhetően az udvar, s maga a császár is lassan-lassan felismerte, hogy „a magyar kérdés” rendezése nélkül a monarchia életre keltése csak hamvába holt kísérlet maradhat. Titkos tárgyalások és sajtóbéli nyilvános közeledési kísérletek biztató jelei vezettek el a centralizált birodalmi alkotmány felfüggesztéséig, s a magyar országgyűlés ismételt összehívásáig.²⁰

A magyar megbékélési hajlandóságot elébb Deák Pesti Naplóban 1865 tavaszán megjelentetett híres „húsvéti cikkében”,²¹ majd az egyezkedés lehetséges határait ugyanó a Ludassy Mórnak, a bécsi *Die Debatte und Wiener Lloyd* szerkesztőjének lapja számára, tollba mondott három írásában jelezte.²² A „haza bölcse” a hozzá közel álló magyar orgánumban rögzítette a pesti politika meghatározó körei prioritásait a kiegyezési tárgyalások megkezdése előtt. A magyarok kompromisszum-készségének határait utalva leszögezte: a monarchia államreformja révén „mindenek felett szem előtt tartva a birodalom biztosságát, melyet a *sanctio pragmatica* is szem előtt tartott” – arra kell törekedni – hogy „mind a birodalom biztossága teljesen eléressék, mind a magyar alkotmány alaptörvényei a lehetőségig fentartassanak...”.²³ Pár héttel később pedig, immáron a magyar konzervatívok német nyelvű lapjában, a megkerülhetetlen tekintéllyel bíró politikus, még részletesebb rendezési tervvel jelentkezett.²⁴

Az 1723-as törvényeken alapuló – utóbb az 1865-ös májusi program néven elhíresült – koncepció keretében Deák elfogadta a közös ügyek konstrukcióját, ezek körében említve az „uralkodó háztartását”,²⁵ valamint a külügyet,²⁶ a hadügyet,²⁷ s a fentiek fedezetére szánt pénzügyet. A közös ügyek intézésében a birodalom két része közötti paritás fontosságát hangsúlyozta, vagyis a „közös ügyek közös intézését” a magyarországi és a lajtántúli törvényhozás egyenjogú küldöttségeire kívánta bízni.²⁸ S tette volna ezt oly módon, hogy a monarchia két felének parlamentje „a szükséges meghatalmazással ellátott küldöttséget választ és e két küldöttség egymást közt és a koronával egységére jut...”.²⁹ Gondolva a konszenzus elérésének nagyon is lehetséges nehézségeire, „a haza bölcse” gondolatkísérletében „az egyesült küldöttség”-ek szavazattöbbséggel történő határozathozataláról nyilatkozott.

A kiegyezési alkufolyamat 1865 májusától új lendületet kapott. Mindkét fővárosban élénk polémia indult, körüljárva a lehetséges kompromisszumok határait. Deák elképze-

²⁰ PÖLÖSKEI Ferenc: *Deák Ferenc a kiegyezési tárgyalások idején*. In: *Kisebbségkutatás*. 2003. 3.sz. 525.

²¹ Pesti Napló, 1865. április 16.

²² *Debatte*, 1865. 125., 126., és 127. számai.

²³ KÖNYI III. 406.

²⁴ E cikkek keletkezésére l. Ludassy Mór levelét, Kónyi III.413. és köv. oldalak

²⁵ *Magyarország története 1848–1890*. Főszerkesztő: KOVÁCS Endre, szerkesztő: KATUS László. Akadémiai Kiadó, Bp. 1979. I. kötet.

²⁶ A [...] diplomácia mindenre kiható közösséget követel, ez viszont a haderőnél nem szükséges”. Kónyi III. 425.

²⁷ „A mi a hadseregnek [...] hadi hivatására vonatkozó szorosan belső ügyeit illeti, ezek a legfőbb hadúr hatásköréhez tartoznak. De a hadsereg kiegészítésének joga a [...] megfelelő szolgálati időnek meghatározásában, valamint az ujonczállítás módja, a hadsereg elszállásolása [...] a magyar országgyűlésnek föntrtarthatók és fönni is tartandók”. Kónyi III. 425.

²⁸ Deák e körben hangsúlyozottan magánvéleményként fogalmazta meg elképzeléseit. A „központi nagy parlament” elutasítását jelölte csak meg communis opiniónként. Kónyi III. 427–428.

²⁹ KÖNYI III. 428.

léseit Ghyczy Kálmán és Tisza Kálmán balról túl engedékenynek minősítette, míg az engedékenyebbek – köztük Eötvös József és Lónyay Menyhért – a tárgyalási folyamat esélyeit feltették a májusi program merev közjogi fundamentumát kritizálva. Andrássy helyeselte a 48-as törvényekhez való ragaszkodást, ám egyúttal nagyobb rugalmasságot igényelt e téren. Ezért aztán indokoltnak tartotta a forradalom közjogi alkotásainak kiegészítését. Eötvössel egybehangzóan különösen a közösügyek intézésének módjáról gondolkodott Deáktól eltérően. Ő a delegációkat „független”³⁰ parlamenti testületekként jelentette meg, s erőteljesen kifogásolta azok együttes ülésezését. Véleménye e körben az volt, hogy egy ilyen megoldás „az ország közjogi különállásának meg nem felel.”³¹

A „közösügyi alku” koreográfusa Deák, s a politikai balett szülője Andrássy között – már a kortársi közbeszéd szerint is valóságos vita alakult ki a két birodalomrész közötti döntési mechanizmus dolgában. Ezért az utóbbi, a haza bölcse külön vált testületéről, melyek egymással csak üzenet útján érintkeznek”.³² Mondhatjuk, hogy ez az eszmecsere valóban gyümölcsöző volt, hiszen tartalmilag is hozzájárult a magyar fél álláspontjának véglegesítéséhez, érrendszerének gazdagításához.

A magyarok tárgyalási készségéről tudósító hírek csakhamar az udvart is elérték. Az államfő értékelhető gesztusként Gróf Zichy Hermant leváltva Majláth Györgyöt tette meg kancellárnak, szeptember 17-én pedig éppen három hónapos határnappal ugyan, de összehívta a magyar Országgyűlést, hogy azután e döntését követően három nappal felfüggeszse a még 1861-ben létesült „centralisztikus alkotmány” hatályát, ily módon is közeledve a pragmatika szankcióra alapozott magyar tárgyalási pozícióhoz.³³

Az enyhülő politikai légkört Andrássy nem titkolt örömmel nyugtázta. Erről árulkodott a Tiszadobon – szeptember végén – elhangzott beszéde is. Ebben „határtalan tisztelettel ünnepelte az alkotmány helyreállítását ígérő magyar királyt”, miközben felhasználta az alkalmat arra, hogy üzenjen a Lajtán túli liberális tábor híveinek. „Hitünk az – hirdette – hogy a közös fejedelem csak úgy lehet hatalmas, boldog és elégedett, Magyarország csak úgy lehet szabad, az egész birodalom csak úgy lehet erős, ha mindkét fél saját formái szerint, de egyaránt szabad és alkotmányos lesz.”³⁴

Közéleti aktivitásának, a közvélemény előtt mind jobban manifesztálódó politikai tehetségének,³⁵ s mindezeken túl kivételes kisugárzásának, megnyerő egyéniségének köszönhetően,³⁶ hőszünetet hamarosan az országos politika centrumában találhatjuk. Oly-

³⁰ ANGYAL Dávid: *Gróf Andrássy Gyula (1823–1890)*. Értekezések a történeti tudományok köréből. A M. Tud. Akadémia II. osztályának rendeletéből. Szerkeszti: Dr. Lukinics Imre osztálytitkár. XXV. Kötet. 11. szám. 22. p.

³¹ BALOGH Pál: *Andrássy Gyula gróf*. Magyar Könyvtár. Szerkeszti: Radó Antal. 16. p.

³² BALOGH im. 17. A vita során csak egy kérdésben nem tudtak dűlőre jutni: mi legyen az eljárás akkor, midőn a két parlament két delegációja „külön ellenkezőt határoz?” Deák ebben az esetben „ragaszkodott a közgyűléshez, hol a közös szavazás – bár minden vita nélkül – megtörténhessék. Andrássy a közös szavazást formátlannak és szükségtelennak tartotta. A parlamentek két háza se szokott – úgymond – együtt szavazni. A delegációk is majd megegyeznek, ha nem szavazhatják le egymást.”

³³ SÁRLÓS Béla: *Deák és a kiegyezés*. Gondolat. Budapest, 1987. 128. p.

³⁴ ANGYAL: 24.

³⁵ Erre I. FALK Miksa: *Kor és jellemrajzok*. Bevezetéssel ellátta Wekerle Sándor, Sajtó alá rendezte Falk Ernő. Budapest, MDCCCIII., Révai Testvérek, 271. p.

³⁶ HALÁSZ Imre: *Egy letűnt nemzedék. Gróf Andrássy Gyula*. Nyugat 1910. 19. sz. 1. p. „Nincs könyvebb, mint Andrássy egyes tulajdonságait elsorolni. Arisztokrata előkelőség demokrata felfogás által mérsékelve. Öszinte egyenesség a szeretetreméltóság mezébe öltöztetve. Büszkeség, mely jóssággal és igazságossággal, bátorsággal, mely óvatossággal párosul...”

annyira, hogy az 1865 decemberében összehívott Országgyűlés képviselőháza jelentős többséggel alelnökké is választotta.³⁷ Ezen alkalommal, s a feléje áradó bizalom kínálta lehetőséggel élve köszönő beszédében az egybegyűlteket, a pillanat korszakhatárt sejtető jelentőségére, s a törvényhozás előtt álló feladatok fontosságára emlékeztette.³⁸

Mondandójában a remélt közjogi rendezés kritériumainak megfogalmazásával ketős célt jelölt meg. „Ez országgyűlés egyik főadatának gondolnám, az 1861. országgyűlés működését mintegy kiegészítőleg, bebizonyítani, hogy e nemzet joga egyszersmind a birodalom érdeke; és ezért kívánatosnak tartom a birodalom másik felének népeit meggyőzni arról: hogy midőn e nemzet állami önállását feladni nem akarja, nem azért teszi ezt csupán, mert történeti joga, hanem azért, mert történeti hivatása van”. E hivatás teljesítésével – fűzte tovább okfejtését az alelnök – Magyarország „az összbirodalom alapját erősíti” s így „általában a monarchia nagyhatalmi állása az európai politikában bizvást megszilárdul.”³⁹

A hazai belpolitika színesedő palettáján 1866-ra Andrássy mind szuverénebb szereplővé vált. Az egykori epizodista markáns megszólalásaival egyre gyakrabban hívta fel magára a figyelmet. Olyannyira, hogy az új Országgyűlés felirati vitájában Deákkal is összekülönbözött. A háta mögött a többiek által „öreg úrnak” titulált vezér ugyanis a kiegyezés megalapozásához elégségesnek tartotta a felek „közös biztonságáról”, mint elérendő célról beszélni. Andrássy pedig – mint arra már december 21.-én is utalást tett – honorálva a Trónbeszéd vonatkozó szóhasználatát⁴⁰ – szorgalmazta a nagyhatalmi állás feliratban történő szerepeltetését.⁴¹ Az e tárgyban kibontakozó diskurzusban a diplomácia mestere ugyan meghátrálásra kényszerült⁴² – semmiképpen sem kívánva kockáztatni a magyar oldal egységét – mindez azonban nem jelentette befolyásának csökkenését. Ellenkezőleg, a gróftól Deák javaslatára a „Válaszfelirati bizottság” elnökévé választották, s így tapintatos, de céltudatos tárgyalásvezetésével sokat tehetett a Ferenc Józsefhez intézett parlamenti dokumentum rugalmassá tételéért.⁴³

A „haza bölcse” Andrássy rugalmasságát, tárgyalási készségét s – mai szóval élvén – kapcsolati tőkéjét értékelve, arra törekedett, hogy a jelentős presztízsre szert vevő politikus a közélet forgószínpadán állandó és fontos szerephez jusson. Úgy vélte, hogy a

³⁷ KN. I. kötet. 14. p. III. országos ülés. A 247 igazolt képviselőből 179-en szavaztak igennel. Szentiványi Károly elnököt 179-en támogatták. A választásra december 20.-án került sor.

³⁸ KN. I. kötet. 15. p. IV. országos ülés. „A szept 20-dikai nyilatkozvány, és ennek nyomán a trónbeszéd, midőn jogunk alapját a sanctio pragmatica nyomán elismeri, a közöseknek vélt kérdésekre nézve oly javaslatokat vár tőlünk, melyek végérvényességéhez a birodalom minden népeinek szabad hozzájárulása kívánatik.”

³⁹ Uo. 16. p.

⁴⁰ Az uralkodó a kiegyezés elvi alapjául a „sanctio pragmaticát” jelölte meg. „Ez az alaptörvény, midőn Magyarorságnak és az ahhoz kapcsolt részeknek közjogi és belkormányzati önállóságát biztosította, egyuttal állandóan megállapította Uralkodó Házunk kormányzása alatti országaink és tartományaink feloszthatatlan és elválaszthatatlan együttmaradását, s ezzel azok összegének nagyhatalmi állását.” Kónyi III. 504. p.

⁴¹ KÓNYSI III. 508. p.

⁴² Tette ezt annak ellenére, hogy még 1866. február 20.-ai felszólalásában is expressis verbis utalt a Trónbeszéd kompromisszumkereső érvrendszerére: „A nemzet azon kétoldalu szerződés alapján áll, melyet pragmatica sanctionak neveznek. Ő Felseége is elfogadta azt. A kiindulási pont tehát közös. Egyszersmind a legmagasabb trónbeszéd két dolgot kíván tőlünk: a birodalom hatalmi állásának fentartását és oly javaslatot, mely mellett a mi alkotmányunk és a birodalom másik felének alkotmányossága megférjen.” KN. XXVII. országos ülés. I. k. 243. p.

⁴³ KÓNYSI III. 545. és köv. p., ill. Betlér és Krasznahorka 236. Megjegyzendő, hogy a flexibilissé tett szöveg, amely – miközben nem zárkózott el a 48-as törvények tárgyalásos és részleges módosításától – feltétel nélkül ragaszkodott a magyar minisztérium kinevezéséhez, s a törvényhatóságok helyreállításához. Bécsben Belcredi, s az álláspontját elfogadó uralkodó ekkor még nem tartotta elfogadhatónak a magyar álláspontot.

monarchia államreformjának sikerét párthívei közül az udvarhoz bejáratos arisztokrata segítheti leginkább elő. Andrássy így lett elnöke a „békés kiegyenlítés” módozatainak megfogalmazására létrehozott 67 tagú bizottságnak, majd az ebből alakított – s a konkrét szövegezéssel megbízott – 15 tagú albizottságnak. A pesti politika e testületeiben arra törekedtek, hogy a magyar oldal politikai egységének lehetséges mértékű fenntartása mellett határozott, s kivitelezhető formában tudassák Béccsel, s Európával, miként is képzelik el „az új Magyarországnak és Ausztria új szerkezetének” alkotmányosan átalakított formáját.⁴⁴

A monarchia hivatalos körei – élükön Ferenc Józseffel – a pesti kompromisszum-készség és a birodalom reformjának koherens koncepciója ellenére vonakodott a diskurzus folytatásától. Sokallták a magyar követeléseket, s nemcsak titkon, azt remélték, hogy a poroszok feletti kívánatos győzelem után ily mértékű engedményekre nem kényyszerülnek. A történések menete, a Bismarckéktól Königrätznél elszenvedett katonai vereség azonban a bécsi vezetést lassanként mégiscsak visszaterelte a tárgyalóasztalhoz.⁴⁵

Juliusban az államfő tárgyalta Deákkal, s kifaggatta Andrássyt is.⁴⁶ A pesti politikaformálók ekkor már tandemként jelentkező párosa egyaránt – de bizvást állítható, hogy egymástól nem függetlenül – a birodalom magyar elképzelések szerinti átalakítását sürgette.⁴⁷ Az „öreg úr” a konzultáción – elhárítva a neki felajánlott kormányfői megbízást – először hozta javaslatba az általa egyébként később is többször providenciálisként, vagyis gondviselés küldötte emberként jellemzett Andrássy személyét a miniszterelnöki székbe.⁴⁸ Míg a hajdan egyszerűen csak „szép akasztott”-ként aposztrofált gróf arra próbálta rábírní az uralkodót, hogy Ausztria még a poroszokkal történő békekötés előtt nyújtsion békejobbót Magyarországnak.⁴⁹

A császári kihallgatást követően a két magyar politikus még inkább összehangolta lépéseit. Az együtt munkálkodásuk eredményeként kidolgozott – majd a Ferenc József fel július végén Andrássy által Bécsben ismertetett – közösügyi alku plánuma a korábban megfogalmazott elképzelések nyomvonalát követte.⁵⁰ Ebben azt proponálták, hogy az alkotmányos reform jótéteményeiben Ausztria és Magyarország népei egyszerre ré-

⁴⁴ KÖNYI III. 554–570. p. erre még: *Csengery Antal hátrahagyott iratai és felfjegyzései*. Bevezető tanulmánnyal ellátta Br. WLASSICS Gyula, közzétette: Dr. Csengery Lóránt. Budapest, 1928. 55. és köv. old.

⁴⁵ A tárgyalások sürgetésével ekkor vált a kiegyezési folyamat egyik fontos elősegítője a magyarok iránti szimpátiáját korábban már számos alkalommal kimutató Erzsébet császármő. L. erre GRÓF CORTI Egon Cäsar: *Erzsébet*. Révai Kiadás. 1935. 114. és köv. p.

⁴⁶ L. erre CORTI: i.m. 131–132. p. E találkozáskoról feleségét tudósítva Ferenc József az alábbiakat írta 1866. júliusának közepe táján: „Ma idevárom A.G.-t, nyugodtan meghallgatom, hadd beszéljen, aztán alaposan kivallatom, mert látni akarom, vajjon megbízhatom-e benne. Az öreg (Deák) már nincsen Pesten, vidéken van, onnan kell majd elhivatnom, úgy, hogy holnap vagy holnapután lehet Bécsben. Jobb is, hogy előbb A.-val beszélék négyszemközt, mert az öreg ugyan nagyon okos ember, de sohasem mutatott valami nagy bátorságot.”

⁴⁷ L. erre a 15-ös és 67-es bizottság nagy többséggel elfogadott határozatait.

⁴⁸ A Császárnál július 19-én reggel 7-re kitűzött kihallgatáson a „nemzet ügyvédje” újólag sikerrel impresszionálta az uralkodót. Erről Ferenc József így számolt be Erzsébetnek: „Egy óra hosszat nagyon behatóan és nyíltan beszélünk... – Még sohasem láttam ilyen nyugodtnak, ilyen világosnak és ilyen őszintének. Sokkal világosabb, mint A, és sokkal inkább figyelembe veszi a monarchia egyéb részeit. CORTI. im.: 133.

⁴⁹ L. még erre Ferenc József beszámolóját: CORTI. 132. „Nagyon sokat kíván s a mostani döntő pillanatban keveset kínál [...] derék becsületes és nagyon tehetséges ember, de attól tartok, hogy sem nem elég erős, sem nem rendelkezik odahaza olyan eszközökkel, hogy megvalósíthassa mostani szándékait...”

⁵⁰ A poroszoktól elszenvedett katonai vereség után a Deákkal először tárgyaló Császárt kellemesen érintette, hogy a magyar fél Bécs szorult helyzete ellenére nem lépett fel többlet követelésekkel.

szeltessenek, s a birodalom két részét érintő közös ügyek intézésére a bécsi és a pesti parlament e célra felállított bizottságai kéressenek fel. Mindezek fejében a két magyar államférfi garanciát vállalt arra, hogy a Deák-párt által uralt törvényhozás nem csak a delegációk hatáskörére és működésére vonatkozó elképzeléseket foglalja törvénybe, hanem egyúttal becikkelyezi az 1848.-as áprilisi törvények kívánatos módosítását is.

A magyar tárgyalási pozíció – még a katonai vereség után is megnyilvánuló – korrektségét, s következetességét egyébként honoráló császár azonban változatlanul hezitált.⁵¹ S tette ezt annak ellenére, hogy hitvese, Erzsébet 1866. júliusában, sűrű levélváltásaik során, majd később a háború utáni első személyes találkozásuk alkalmával, nagy intenzitással támogatta a magyar ügyet.⁵²

Az osztrák-porosz békekötés után az udvar megegyezési hajlandósága számottevően lanyhult.⁵³ Mindez érződött Andrássy és Lónyay augusztusi bécsi tárgyalásain is, amelyekken állhatatosan ragaszkodtak a felelős minisztérium mielőbbi kinevezéséhez, s a 15-ös bizottság közösügyi tervezetének többi pontjához. Az akadékoskodó bécsi kormányférfiak ezzel szemben a vám-és kereskedelmi szövetség fenntartását, az államadósság egy részének átvállalását követelték, s kifogásolták a magyar országgyűlés adó-és újonc megszavazási jogát. Az álláspontok még mindig oly távol voltak egymástól, hogy a tárgyaló delegációk változatlan összetétele mellett a legcsekélyebb előre haladás sem volt elképzelhető.⁵⁴

A gordiuszi csomót hosszas mérlegelés után – kompromisszumos megoldás alkalmazásával – maga az uralkodó vágta át. A pesti minisztérium felállításának elhalasztása mellett október 30.-án a szászországi Friedrich Beustot ültette be a monarchia külügyminiszteri székébe,⁵⁵ aki első programatikusan nyilatkozatában jelezte, hogy a magyar kérdés tisztázása a kormány első rendű feladata.⁵⁶

Pár nap múltán Ferenc József 1866. november 17-i diplomatikus, s valójában a békeség megteremtésének útján előre lépést sejtető leiratában rendelkezett az országgyűlés összehívásáról.⁵⁷ A magyar törvényhozók azonban az államfői nyilatkozattal még-

⁵¹ Ferenc József július 19.-re magához kérte Deákot, s ekkor közöttük egy háromnegyed órás megbeszélés zajlott le. A kortársak szerint az uralkodó a „nemzet ügyvédjével „tárgyalván” különösen megőrlt azon kijelentésének, hogy hite szerint a magyar nemzet Königrätz után is csak azt követeli, és semmivel sem többet, mint a mit követelt Königrätz.” KÖNYI III. 769.

⁵² A császári pár közötti levelezés azonban két dologra is rávilágít. Egyrészt, hogy Erzsébet erőteljes fellépése a magyarokkal történő megegyezés érdekében még meglehetősen kontraproduktív volt, másrészt pedig hogy a Belcredi álláspontja felé hajló uralkodó a háborús veszély távolodtával idegenkedett a magyar igények maradéktalan kielégítésétől.

⁵³ Lónyay naplójából tudjuk, hogy mindezt Andrássy is érezte, hogy legutóbbi bécsi látogatása óta „nagyban változtak a dolgok: a königrätzei csata után két kézzel kaptak volna a tizenötös bizottság munkálatain.; a császár maga kérde Andrássytól: Glauben Sie, dass dies der Reichstag annehmen werde? Andrássy igennel válaszolt. Most már szeretnének sokat módosítani rajta.” KÖNYI IV. 18. p.

⁵⁴ A tárgyalásokról Deákot tájékoztató Lónyay a szerény kilátások okairól szólólván jegyezte meg: „az tartom, hogy főnehézsége a monarchia alkotmányos átalakításának nem nálunk, de a Lajtán túl van.” KÖNYI. IV. 37. p.

⁵⁵ A kinevezés hátere rendkívül összetett volt. Andrássyt, akit a császárnő már ajánlott erre a pozícióra nem akarta kinevezni a Bécsben ekkor még várható ellenállás miatt. „Osztrák ember viszont nem járulna hozzá a Magyarországgal való kiegyezéshez, pedig Ferenc Józsefet lassan, de biztosan sikerült megnyemi ennek a megoldásnak, nem utolsó sorban feleségének befolyása alatt.” CORTI: 141. p.

⁵⁶ CORTI: i.m. 142. p.

⁵⁷ „Mint hogy pedig el vagyunk határozva a felelős kormányzati rendszert nem egyedül Magyarországnban, hanem általánosan érvényre emelni, fentartjuk magunknak, hogy a közös ügyek re nézve megállapított elvek részletes kivételét és foganatosítását, úgy az 1848-diki törvények ama szabványainak módosítását, a melyek iránti aggályainkat f. évi böjtms hava 3-dik napján kelt királyi leiratunkban elörsoroltuk, kinevezendő felelős

sem lehettek teljes mértékben elégedettek, hiszen a császár a felelős kormány „felállítást”, s az önkormányzatok „helyreállítását” a közösügyi kérdés valamennyi részletében történő megegyezéshez kötötte. A pesti válasz nem is késett sokáig. Deák december 10-én ismételt pennát ragadott. A „haza bölcse” felirat-tervezetében – amit egy napos, igen sietős vitában a képviselőház plénumának többsége is magáévá tett – elismerte ugyan a császári dokumentum pozitív momentumait, de a textus verbum regense mégis csak a jogfolytonosság visszaállításának sürgetése, s a felelős minisztérium kinevezésének követelése volt.⁵⁸

A megint egyszer megfeneklett tárgyalási folyamat életre keltése érdekében Beust külügyminiszter Pestre utazott, hogy az „öreg urat”, s a többieket meghajlítsa, s különösen a hadügy dolgában próbára tegye a pestiek állhatatosságát. Ám Deákék kitartottak álláspontjuk mellett, s a jogfolytonosságot tették a mindenféle megegyezés *conditio sine qua non-jává*.⁵⁹

A császárvárosba visszatérő szász politikusra a megmerevedett álláspontok heteiben nagy feladat várt. Pesti diskurzusainak benyomása alatt, az azokból levonható konklúziók segítségével legyőzni a föderalistákat, meggyengíteni Belcredi politikai állását, s rávenni az uralkodót a pestiekkel való közvetlen tárgyalásokra.⁶⁰ S a külügyminiszter politikáját siker koronázta. A kerékkötő Belcredi előbb háttérbe szorult, majd távozásra kényszerült, a pestiek, Andrássy, Eötvös és Lónyay pedig Bécsbe érkezvén gyorsított tempójú tárgyalásokba bocsátkozhattak.

A vitázó felek hosszantartó és éles polémia után a siker érdekében egyaránt kompromisszumra kényszerültek. A magyarok elfogadták, s vállalták, hogy a pesti parlamenttel becikkelyeztetik, a közös ügyek csomagját, vagyis a külügy, a hadügy, az ezek fedezésére szánt pénzügy, valamint az adó- és kereskedelemügy közösségét, illetve az államadósság megfelelő hányadának vállalását. Ám mindezekért cserébe Ausztria és az uralkodó pedig ígéretet tett a magyar kormány mielőbbi kinevezésére, jóváhagyta a magyar honvédelmi minisztérium felállítását.⁶¹ Ugyanakkor a bécsi kabinet oda konkludált, hogy az egyezséget jóváhagyásra nem terjeszti a birodalmi gyűlés plénuma elé.

A kiegyenlítés műve – amelyhez az elvi elméleti fundamentumot Deák fölülnyes közjogi műveltsége, s politikai bölcsessége, míg a sikert legalább fele részben biztosító gyakorlati kivitelezés taktikáját Andrássy diplomáciai talentuma szolgáltatta – készen állt a végső elfogadásra. A pesti törvényhozás tíznapos vita után – Deák tekintélyének nehezkéivel – elfogadta a kompromisszumokat.⁶² Az uralkodó február 17.-i keltezésű

minisztereiink utján, az országosan egybegyűlt főrendek- és képviselőkkel egyetértőleg eszközölhessenek.” Az 1865. dec. 10-dikére hirdett Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház. – Irományok. 1865. Képviselőházi irományok. 2. k. 2. p.

⁵⁸ KÖNYI: IV. 125. p.

⁵⁹ KÖNYI: IV. 151. p.

⁶⁰ A magyarokkal való megegyezés érdekében – emlékiratai szerint – az alábbiakkal fordult a császárhoz: „Mióta itt vagyok, nem látok mást, mint siker nélkül való váltását a leiratoknak és feliratoknak, amelyek Pestről jönnek. Ezen az uton felséged nem jut előbbre. Felsőged el van reá határozva, és ki is jelentette, hogy bizonyos föltevés mellett kinevezi a magyar minisztériumot. Az egyénet is, a kikből az az alakuljon, már kiszemelte. Hivassa hát őket felséged ide, hogy velők tárgyaljunk.” KÖNYI 154. p.

⁶¹ Igaz, Ferenc József ehhez csak azzal a feltétellel járult hozzá, hogy e tárcát a miniszterelnök Andrássy fogja vezetni.

⁶² L. erre a Hatvanhetes bizottság tárgyalásait. KÖNYI IV. 217. és köv. p.

leiratában⁶³ helyreállította az alkotmányt, s a „lángoló zsenit”, gróf Andrássy Gyulát miniszterelnöknek nevezte ki.

MIHÁLY RÉVÉSZ T.

GRAF GYULA ANDRÁSSY – AUF DEM PFAD ZUM MINISTERPRÄSIDIUM

(Zusammenfassung)

Der „herrliche erhängte Mann”, der „feurige Genie”, der „Recke der Nation” und zahlreiche andere Attribute langen doch nicht, um ein authentisches Bild von einem verbürgten Staatsmann in der Epoche des Freiheitskampfes im Jahr 1848 und seiner Nachwirkung, in der Zeit dem Ausgleich zu schildern. Schaffend ständig an der Freiheit seinem Heimat im Schatten des Todesurteiles, sollte den einzigen Spiegel uns vorhalten, worin die Nachzeit die Personalität und die bahnbrechenden, beharrlichen Aspirationen des Grafes in der ungarischen Politik übermessen kann und soll. Obgleich wurde der Triumph des Ausgleichs von den Historikern unentwegt „dem Weisen Staatsmann”, Ferenc Deák zugeschrieben, haben wir dem Graf Andrássy durchaus Anerkennung zu zollen. Falls wäre Deák als Weg zur erneut instand gesetzten Staatsverfassung betrachtet, sei der „feurige Genie” als Kompass oder, noch mehr als Fackellicht auf dem damals sich verfinsterten Horizont der Politik und des Staatslebens prägen.

⁶³ Képviselőházi irományok. 2.k. 60.sz 50. Ferenc József a pesti törvényhozás megegyezési hajlandóságára utalva szögezte le:

„A magyar országgyűlésnek e komoly, higgadt és ünnepélyes kijelentéseivel szemközt, kell hogy aggodalmaink megszűnjenek: minélfogva örömmel ragadjuk meg az alkalmat, hogy Magyarország alkotmányát helyreállítsuk s e célból a magyar felelős miniszteri kormányt megalakítsuk.

E szilárd eltökélésünk zálogául kedvelt hívünket, nagyságos és tekintetes csikszentkirályi és krasznahorkai gróf Andrássy Gyulát egyuttal miniszterelnökül kinevezzük, megbizván őt, hogy a kormány alakítása iránti javaslatát hozzáink haladéktalanul fölterjessze.”